

ALINIAMENTE AXIOLOGICE ÎN CONCEPȚIA ETICĂ A LUI N. HARTMANN

TEODOR VIDAM

Axiological Directions in N. Hartmann's Ethical Conception. N. Hartmann considers the values as a second reality, but not secondary. He distinguishes between three species, namely: values, non-values and anti-values. The kingdom of the values sits, after N. Hartmann, on three alignments: the lower level of the goods and of the vital and material values; relatively-intermediate level that circumscribe the different types of spiritual learning of the real; the upper or culminating level in the metamorphosis of values. They define the realities and the human beings. It does not act on the physico-chemical level or at the level of speechless beings. The structural novelty of the territory of morality does not bind to the psychosocial conditioning, but by the presence and action of values. The moral values appear going back to the facts. The acts and the facts are not necessarily what they should be. They are possible, not inherent. What must be done cannot be directed solely on the basis of moral values without the economic and political-legal values. A first particularity of the moral values is the endeavour to overcome the specific context of unmediated conditioning. The law of polarization is characteristic to the world of values, but in the case of moral values their motivation is more complex, the dialecticity can be considered a second particularity of moral values. A third feature of moral values, in the N. Hartmann's approach, is that they unify and differentiate simultaneously human persons. Moral values are not situational, nor intentional, but are values of the subject intent. This is the fourth particularity of moral values. The valuable foundation of the subject is possible through life, consciousness, will, suffering, anticipation, freedom and the efficacy of action. This, strengthened and fortified by moral values can give meaning to life.

Key words: value, moral value, ethos, ethics.

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Formarea caracterului ființei umane depinde în principal de valorile morale, dar nu toate valorile sunt de aceeași natură. E limpede ideea conform căreia conduita umană se formează prin relațiile și comunicarea dintre oameni, dar nu putem exclude conexiuni și cu alte specii de valori. În acest context ideatic, precizăm faptul că distingem împreună cu N. Hartmann între valori, nonvalori și antivalori sau contravalori. Toate aceste specii de valori alcătuiesc o realitate secundă față de realizările propriu-zise, dar nu una secundară.

Împărăția sau regatul valorilor în calitate de regat secund, dar nu secundar, se caracterizează, după N. Hartmann, prin trei aliniamente sau dimensiuni axiologice: nivelul sau stratul inferior, acela al bunurilor și valorilor materiale; nivelul relativ-intermediar, care circumscrie valorile proprii diferitelor tipuri de însușire și prelucrare spirituală a realului și nivelul superior sau înalt care circumscrie culminarea în realizarea adevărului, binelui, sfințeniei și frumosului. Aceste intercondiționări și permutări de pe un aliniament pe altul exprimă dialecticitatea vieții social-istorice și trecerea de la o specie la alta de valori.

La baza împărăției valorilor se află existența în sine și prin sine a lumii înconjurătoare, existență în care se înrădăcinează și ființa umană. Formațiile de real la nivel fizico-chimic sunt anorganice, iar ființele necuvântătoare (plante și animale) sunt însuflețite sau animate. Pe când concreșterea realităților umane social-istorice pe terenul naturii diferă calitativ prin prezența și acțiunea valorilor. Valorile nu sunt atașate lucrurilor și relațiilor dintre ele, ci persoanelor și relațiilor interpersonale și instituționalizate pe parcursul evoluției și dezvoltării societății umane de-a lungul istoriei.

Ele nu se definesc prin proprietăți sau relații dintre lucruri sau elemente ale acestora. Căci ele nu ființează separat de comportamentul și activitățile umane. Există o distanță de interval ca suport existențial între o bucată de unt și bunătatea morală. Emergența moralității și imoralității ființează numai acolo unde există comunități umane diferite ca număr și forme de organizare și conducere. Leagănul vieții afective se manifestă prin constituția psihosomatică a ființei umane. Noutatea structurală a teritoriului moralității nu se leagă de condiționarea psihosocială, ci de prezența și acțiunea valorilor.

În acest sens, N. Hartmann precizează: „Între valorile biologice și cele spirituale nu există aceeași specie de dependență ca între bunurile materiale și valorile morale.”¹ Biologicul este numai o condiție ontică a spiritului, după cum valorile materiale sunt condiții necesare, dar insuficiente pentru prezența și manifestarea valorilor morale. N. Hartmann distinge între condițiile exterioare de proveniență ontologică, posesiunile nonmorale, pe de o parte, și acelea specifice valorii ce desemnează conduita personală și/sau colectivă. Pentru ea-însăși, utilitatea nu este o valoare precum valoarea estetică. Însă, prin consecințele sale, poate fi o valoare mijloc pentru ceva prețios precum autonomia sau demnitatea umană. *Ab initio*, N. Hartmann se dezice de naturalismul etic și rigorismul moral kantian. Astfel, legea, după I. Kant, trebuie să fie singurul motiv, iar împlinirea ei scopul final. Aserțiuni de acest gen duc la rezultate iluzorii și absurde. Căci scopul sincerității nu este să fii sincer de unul singur, ci față de omul cărui i te adresezi, învățându-l adevărul, iar atunci când oferi un dar sau cadou o faci pentru a bucura sau încânta o persoană fie feminină, fie masculină. Un om dăruiește din iubire, dar nu de dragul iubirii.

¹ N. Hartmann, *Ethics*, vol. II, London: The Macmillan Company, George Allen & Unwin Ltd/Macmillan, London/New York, 1950, Translated by Stanton Coit, p. 26.

Valorile morale nu sunt simple valori situaționale. Scopul unui act este o valoare situațională: calitatea sa este o valoare morală personală. Baza valorilor morale se află în purtătorul conduitei. Calitățile morale caracterizează conduita persoanei, dar nu suportul ontic prin care conduita ființează sau se manifestă. Valorile morale apar întorcându-ne înapoi asupra faptelor, după zicerea lui Scheler, dar nu în obiectivismul propriu-zis. La o primă aprovizionare s-ar părea că valorile morale nu au toți factorii determinanți în conduita personală, în efort, voliție, precept și acțiune.

Dar ceea ce numim cunoaștere de sine obscură sau clară opoziției polare între valori, nonvalori și antivalori erupe în realitate și își urmează cursul. Valorile morale se înfiripează prin procesul actualizării, prin acte și fapte ale conduitei umane. Aici găsim sau identificăm un cumul între efort, voliție, voit, precept și acțiune. Actul nu poate în mod necesar să fie ceea ce trebuie să fie; el încearcă să exprime un potențial, în care pe lângă cunoscute intră și multe necunoscute sau imponderabile, adică natura sa e probabilă, nu e inerentă. Aici se constituie limita etică a ceea ce trebuie să fie.

Ceea ce trebuie făcut nu poate fi direcționat pe baza valorilor morale. Dar, de asemenea, trebuie specificat că limita a ceea ce trebuie făcut nu este limita imperativului în general, întrucât valorile animate prin voliție, efort și acțiune nu sunt identice.

2. PARTICULARITĂȚI SPECIFICE VALORILOR MORALE DUPĂ N. HARTMANN

O primă particularitate a valorilor morale o constituie strădania și efortul de a depăși contextul concret al condiționării nemijlocite. Căci ceea ce poate fi realizat trebuie cel puțin să fii capabil să năzuiești. Bunurile și situațiile valorizatoare vin în existență fără existența cuiva care să le vrea. Ele vin pe calea fireșteniei lucrurilor, fără să fie scopul conștient al acțiunii. Nu există limite prestabilite a ceea ce facem. Persoana umană ca ființă morală poate năzui sau aspira doar în interiorul unor limite injuste. În orice comportament sociabil și rezonabil, în orice comportament just sau iubitor, o persoană actualizează adevăratele valori morale prin ființa sa proprie. Valoarea morală este aceea a actului însuși și, de aceea, nu poate să apară în obiectivul propus, ci numai în și prin calitatea proprie actului.

Ca atare, valoarea morală nu este dată de scop, ci de includerea lui în rezultatul final al actului sau faptei. Trecerea acesteia implică două operații distincte, și anume aceea a vrerii și aceea a înfăptuirii. În stadiul vrerii, sîta valorică cerne și discerne între dorințe și preferințe prin filtrul intereselor, încât prinde viață. Înfăptuirea circumscrie actul sau fapta propriu-zisă cu toate implicațiilor și consecințele sale.

Numai că în procesul actualizării pot să intervină și factori alogeni, adică valoarea morală implică și puncte de sprijin. Ea singură, deși necesară, nu este însă

și suficientă. Prin sine însăși, valoarea morală este un cumul în procesul actualizării, dar obiectivarea ei prinde în joc și forțe aparent inactive, implică însăși calitatea relațiilor instituționalizate care prefătează conținătorul oricărui act sau oricărei fapte. Pe bună dreptate Hegel, subliniază că nimic nu-i mai grăitor decât limbajul faptelor.

Nu putem uita îndemnul lui Socrate conform căruia nimeni nu caută răul pentru rău, ci mai degrabă ceva bun e preferabil să ne conducă. Morala creștină ne dezvăluie caracterul contradictoriu și vulnerabil a naturii umane, prezența și acțiunea dimensiunii elanului afectiv ca incitator și orientator, chiar dacă e nesigur și fragil. În același timp, afectivitatea ne poate stimula voința înspre ceea ce este apreciazabil, dar ne poate și devia sau abate de la această țință. Această specie de *mixtum compositum*, de clătinare, nu ar trebui să fie în om.

Și totuși, numai o ființă satanică sau demonică e în stare să vrea răul pentru rău, altfel-zis, să-l caute în mod deliberat. Unele convingeri religioase întemeiate pe dogmatism și fanatism, unele convingeri ideologice populiste, care au prins cheag datorită unor interese de conjunctură au reușit să manipuleze mase mari de oameni ducându-le pe buza prăpastiei precum fascismul și uneori comunismul în secolul XX.

Aceste oscilații ale termometrului axiologic nu au reușit să stopeze înclinația umană neechivocă înspre realizarea binelui personal și comun. Aceste oscilații, răvășiri și răsturnări valorice care au înmulțit seria și mulțimea confuziilor nu au făcut decât să exprime dialecticitatea valorilor morale cărora nu li se poate aplica o grilă simplă bicoloră sau cenușiul ca ingredient și adjuvant al opozițiilor radicale bicolore. În consecință, legea polarizării e proprie lumii valorilor, dar în cazul valorilor morale motivația lor este mult mai complexă, încât dialecticitatea lor poate fi considerată o a doua particularitate, consideră în mod pertinent N. Hartmann. „Fiecare conștiință morală selectivă a valorilor este în mod necesar conștiința scalei de valori.”²

Emergența câmpului moralității și imoralității este controlată și supravegheată de regatul secund al valorilor. Conduita reală a persoanei nu poate să decidă în același timp pe seama celor două tendințe ale opoziției valorii și contravalorii, din cele două aspecte sau dimensiuni se realizează numai una, cealaltă fiind retrasă sau eclipsată. Tot ce poate face un om este să împlinescă o tendință în defavoarea celeilalte, dând ascultare preferinței ce dispune sau împlinește în același timp o cerință sau exigență a normei morale. Stratificarea nivelurilor sau aliniamentelor axiologice deschide câmpul situațiilor conflictuale: de la confruntarea legitimă dintre valoare și antivaloare la confruntarea dintre valoare și nonvaloare sau ceea ce îmbracă forme tragice valoare contra valoare.

Scala evaluării valorilor prin prezența și acțiunea lor în și prin cele trei aliniamente axiologice (inferior, intermediar relativ, superior) denotă că în procesul opțiunii și deciziei nu mai există cale de întoarcere. În acest aspect rezidă chinul

² *Ibidem*, p. 47.

alegerii. Nu există măsură comună între valorile inferioare, relativ-intermediare și cele superioare sau plenitudinare. Știm de unde plecăm, luăm act de cele patru puncte cardinale, stabilim spațiul de evoluție și joc al alternativelor pe care le implică viața, dar nu știm unde dorim sau putem să ajungem. Un sistem de valori morale nu poate fi derivat pe cale logică. Imperativul categoric kantian nu poate să răsară din nimic sau numai din principii logice admise *a priori*. N. Hartmann admite o așezare pe verticală a valorilor (inferior, relativ-intermediar, superior) și o grupare specifică a constelațiilor de valori afine, admite unitatea și diversitatea situațiilor conflictuale, ceea ce întărește și mai mult remarca, cine are alegerea, el are chinul.

În primul rând, „trebuiește-le” valorilor morale nu este condiționat ca și acela al valorilor-bunuri sau invers, și el nu este identic cu valabilitatea. În al doilea rând, relația bunurilor cu valorile morale este o specie unică, o relație de dependență *sui-generis*, care nu îngăduie ființei universalizarea. În al treilea rând, valorile nu sunt categorii despre sau ale existenței propriu-zise. Conflictul social al intereselor depinde de bunurile materiale și cele spirituale; bunurile materiale se împart, pe când cele spirituale unesc oamenii într-o perspectivă comună. Valorile morale unifică și diferențiază în același timp persoanele umane. Identificăm aici o a treia particularitate pe care N. Hartmann o atribuie valorilor morale. „*Modul de ființare al valorilor morale este unul pentru toți și fiecare.*”³

Pentru etică, discernământul fin în interiorul claselor și grupurilor valorice este necesar, devine o preocupare de căpetenie. Caracterul supratemporal, indivizibilitatea, absolutitatea și dependența valorilor morale ființează la fel. Numai pe calea unui discernământ calitativ se poate realiza o percepție fină a nuanțelor. Conexiunea zăcămintelor primare cu dispunerea relativistă pe cele trei aliniamente axiologice reprezintă o dependență de nesubstituit. Ele nu sunt paralele, ci se întrepătrund, răzbat de la plafonul de jos până la cel de sus. Ele sunt inseparabile de constituirea și manifestarea esenței și idealului lor.

Prea puțin stă în puterea omului să schimbe această poziționare pe verticală a împărțirii valorilor. În schimb, seria predicatelor atributive pozitive și negative exprimă relațiile graduale: nu e rău, bun, mai bun, cel mai bun, bunătate, bine personal, bine comun sau seria celor negative: deficitar, condamabil, culpabil, odios, demonic, satanic etc., în cazul rostuirii pe verticală avem de a face cu ceea ce Nietzsche numea „*plantarea în sus*”, iar diferențierile situaționale pe verticală definesc tabloul caleidoscopic al regimului vieții cotidiene.

Încrederea în etică nu se poate dobândi dacă nu avem în vedere întregul registru al ființării ființei umane. M. Scheler ne dezvăluie stratul originar al valorilor, *a priori*-ul emoțional al reacției axiologice și nu cel rațional propus de Kant. Căci prin emoții ființează dorințele și preferințele, dimensiunea afectivă primară a constituirii valorilor. Orice conținut al valorii este legat de scala valorilor, el nu

³ *Ibidem*, p. 55.

poate ființa în mod izolat, în abstract. N. Hartmann punctează și apreciază contribuția lui Scheler. Simțirea vie a valorizării valorii vine pe seama dorințelor și preferințelor, și anume pe seama aceluia *a priori* emoțional pe care îl descoperă Scheler.

El ne dezvăluie înțelesul sintagmei lui B. Pascal „ordinea inimii”. Specificăm că nu este străin de acest înțeles nici termenul de „Vernunft”, atunci când coincide cu auzul perfect sau vederea clară. Evocăm aici și acum „*Simfonia neterminată*” a lui F. Schubert și dezvăluim stratul genuin al sensibilității deopotrivă ascuțită, profundă și dureroasă.

Nevoia umană de unitate în pofida fragmentarismului și nevoia filosofiei de sistem nu se pot schimba. Aceste cerințe sunt cuibărite adânc în natura firii umane. Căutarea și exploatarea profunzimilor corespunde destăinuirii înălțimii acestora, adică a valorilor. Subordonarea câmpului reflecției etice filosofiei nu este întâmplătoare, deoarece ele au în comun două note: nevoia de a pătrunde cuprinde și examina mersul de ansamblu al vieții umane și reacția axiologică față de rostuirea raportului secund, dar nu secundar, cel al valorilor morale în viziunea lui N. Hartmann.

Este sigur că N. Hartmann soluționează punctul de vedere în acord cu fenomenul moral, și nu invers. Nimeni nu poate nega perspectiva critic-constructivă de abordare a fenomenului moral și a împărțirii valorilor de către N. Hartmann. Am identificat în demersul lui Hartmann trei particularități proprii valorilor morale. O primă particularitate a valorilor morale e efortul de a depăși contextul concret al condiționării nemijlocite. O a doua particularitate a valorilor morale este dialecticitatea acestora. O a treia particularitate proprie valorilor morale este aceea că ele unifică și diferențiază în același timp persoanele umane.

În acest context ideatic, specificăm că fără înțelegerea dispunerii aliniamentelor axiologice și a particularităților proprii valorilor morale nu putem discerne trecerea de la ethos la etică. Ele au un substrat existențial în comun, și anume conceperea, plămăduirea și trăirea valorilor, dar se deosebesc sau se separă odată cu distanțarea de creator și receptor. Este suficient să ne gândim la tipurile de morală care s-au succedat până la apariția eticii lui N. Hartmann.

Caracterul tranzitoriu al fiecărei orientări morale nu este consecința restrângerii sau multiplicării numărului de valori, ci a considerării arbitrare a principiului unificator. Nimeni nu poate nega că binele este valoarea centrală a eticii. Dar a pleca de la ideea platonice de bine înseamnă să recunoaștem că este nedefinită și indefinibilă. Nu întâmplător neoplatonicul Plotin susține aserțiunea că binele este „*dincolo de puterea gândirii*”. Deși înțelegerea și definirea binelui nu e o problemă de sistem, ci o problemă practică de o stringență acută ca și mersul și menținerea vieții.

Nu-l putem trata într-o manieră reduționistă: plăcerea opusă neplăcerii sau suferinței. Nu-l putem trata prin satisfacția de moment a unei stări sau a unui bun oarecare. Nu-l putem considera din perspectiva intensității satisfacției sau al unei împliniri oarecare. *De jure* și *de facto* binele nu poate fi înțeles din perspectiva naturalist etică. Putem circumscrie unii indici, unele valențe sau aspecte, putem

recomanda unele criterii, fără a-i putea dezlega conținutul. Dacă eventual perspectiva valoric culturală se poate aplica fericirii, aceeași perspectivă nu i se poate aplica cu șanse de reușită conceptului de bine.

În consecință, nici hedonismul, nici eudemonismul, nici rigorismul moral kantian, nici activismul lui Fichte nu au găsit chei de acces în incinta concludentă a conceptului de bine. Etica, ca disciplina cea mai înrudită în esență cu filosofia, trebuie să părăsească și să abandoneze problemele nerezolvate sau nesoluționate? Nu credem că o asemenea atitudine constituie o soluție cel puțin rezonabilă, darămite o soluție reală. Gândirea lui Hegel, că în fiecare sistem filosofic există o parte a adevărului etern, și aceasta e misia filosofului de a culege și recompune ca expresie a adevărului totalizant și totalizator, nu trebuie părăsită, ci, mai degrabă, ea trebuie fructificată.

În această căutare a unității, consideră N. Hartmann, sistemul ideal de valori trebuie așadar să navigheze înainte, indiferent cât de aproape sau departe poate fi o finalitate sau alta. Căci legea polarizării, confruntarea dintre valoare și antivaloare, dintre autentic și inautentic, este o permanență, un proces neîntrerupt.

Ceea ce este de-a dreptul șocant, să nu zicem uluitor, este asaltul masei nonvalorilor, pseudovalorilor și întreaga cohortă a impostorilor în spațiul vieții personale și publice românești. Această situație exprimă un moment de cumpănă, de destabilizare, o redresare axiologică e greu de realizat, dar lupta nu trebuie abandonată. Trezirea și deșteptarea sunt procese indispensabile pentru întreaga comunitate românească.

Parcursul de către societatea umană a formațiunilor social-istorice nu a fost posibil fără implicația activă a valorilor economice, vitale, religioase, juridico-politice, instrumentale, etice și estetice. Aceste înlănțuiri ale regatului secund au acompaniat în ponderi diferite cursul și parcursul vieții social-istorice. Secolul douăzeci cu cele două mari nenorociri sau catastrofe, fascismul și comunismul, procesul globalizării care este ireversibil necesită o examinare și o supraveghere mai atentă, o direcționare a energiei creatoare în vederea instituirii unei situații de bine comun pentru întreaga umanitate, de invocare nepotrivită a toleranței în situații de criză, de false obstacole în descoperirea și aplicarea unei legalități în vederea săvârșirii justiției și dreptății.

A prevedea mijloacele și procedeele actualizării unor valori indispensabile mersului înainte a perfecționării societății umane, a instituirii persoanelor umane drept purtătoare a valorilor morale în locul grupărilor de interese limitative, distorsionate, disfuncționale, fie ele în confruntarea dintre marile puteri ale lumii, toate aceste necesități ne obligă să devenim paznici la far. Valoarea circumscrie spațiul ideal al tuturor posibilităților. Ea răsare și prinde cheag în leagănul unei vieți spirituale preexistente, prin actualizarea unor zăcăminte ale căror filoane aurifere au rămas ascunse vreme de secole sub forma arhetipurilor.

Resursele creatoare ale culturii românești, dacă ele au fost activate parțial, împlinirea lor încă așteaptă atingerea rotunjimilor plenitudinare și trecerea pragului afirmării și justificării în spațiul culturii europene.

Nu cumva apelul la bunul simț ca strat genuin al valorii morale reprezintă acel impetuos de care plămădirea și reînnoirea ființei umane are atâta nevoie în prezent? N. Hartmann ne avertizează că realizarea axiologică a valorilor este auto-contradictorie, că orice proces limitat de un scop ajunge la propria anihilare. Astfel, N. Hartmann în câmpul sau aria valorilor morale operează disocieri între încărcătura valorii intenționate și aceea a valorii intenției. Prima, deși instituită de un subiect, aderă la un obiect, cea de-a doua rămâne la subiectul intenției. Contrastul acestor valori este departe de a fi un antagonism. Ele sunt parțial coincidente, dar finalitatea lor este diferită. Punctăm aici o a patra particularitate proprie valorilor morale.

În cazul valorilor morale este vorba de participarea persoanelor la bunuri. Dacă fac bine, acesta e pentru „cineva”, fie persoană sau comunitate, fie direct sau indirect, aspect care diferă de la caz la caz. Dacă fac rău, la fel. „*Acest dativus ethicus acompaniază întreg comportamentul uman și este constituent al valorii și nonvalorii conduitei.*”⁴ Numai în cazul valorii morale identificăm dimensiunea afectivă interioară a subiectului sub forma unui cumul (năzuință, efort, voliție, precept, acțiune) care se obiectivează prin conduita umană, prin actele și faptele acesteia. Dar obiectivarea acestora are loc între anumite limite, limite care legitimează scopul.

Nu numai că virtuțile presupun bunuri, dar aceste virtuți sunt cele mai înalte bunuri. Căci „*o viață sub idealuri definite este fondul esențial și funcția fiecărui curent al moralității în totalitatea construcției etice a realității.*”⁵ În orice persoană, cultivarea valorilor morale este posibilă și reală. Nu există o singură valoare dominantă în jurul căreia să se configureze celelalte valori. Nu există o specie de valori care să se impună în defavoarea celeilalte. Valorile instrumentale în calitate de valori-mijloc au trecut în prim planul vieții citadine, civilizatorii, impunându-se într-o manieră masivă și să sperăm fără consecințe catastrofice. Valorile morale au în vedere formarea unui tip de conduită, pe când valorile instrumentale schimbă stilul de viață a comunităților umane intrate în era globalizării.

O specie de valori sau alta nu are o viață de sine stătătoare, ci doar prin creatorii, purtătorii și evaluatorii săi. Ideea unei armonii prestabilite e una falimentară. Cel mult putem vorbi de unele echilibre temporare între diferitele specii de valori, întrucât situațiile conflictuale predomină, manifestându-se fățiș. Experiența de viață a persoanelor umane nu este transferabilă, iar pierderea șanselor unice de valorificare a vieții reale este irecuperabilă. Alienarea și pervertirea ființei umane, în ultimele două secole de viață, s-a produs neîndoios, fără redresare sau răgaz de revenire la normalitate.

A sporit numărul indivizilor solitari, anonimi, frustrați, dezechilibrați și debusolați, întrucât societatea nu mai ține seama de minimum de individualitate a acestora. Individul e un caz oarecare (x, y, z), pe când individualitatea este

⁴ *Ibidem*, p. 88.

⁵ *Ibidem*, p. 88–89.

singularitatea cazului. Pentru etică, corelația dintre individ și individualitate este o problemă de neocolit. Explorarea individualității, a tuturor potențelor acestuia, îngăduie trecerea la persoana umană. Această sintagmă „*persoana umană*” este vârful antropologic a prezenței și acțiunii morale atât pentru M. Scheler, cât și pentru N. Hartmann. Grupurile, categoriile, comunitățile umane reprezentative sunt alcătuite din persoanele legate reciproc împreună, de împărtășirea unui crez valoric, a unei participări, integrări și angajament în vederea realizării acestei convingeri.

Nicicând o comunitate umană, maturizarea sa psihointelectuală și morală, nu a ajuns la completitudine totală, deoarece numărul eroilor a fost prea mic, iar sacrificiul în numele unor morale este și mai rar. Nici liberalismul, nici socialismul nu au răspuns într-o manieră rezonabilă cerințelor și așteptărilor umane. Dar nici perfecționarea personală, nici cea colectivă nu sunt procese inutile, lipsite de carate. Există perioade social-istorice în viața națiunilor când imoralitatea clasei politice atinge apogeul, cum e aceea a ultimelor două decenii, după o mie nouă sute nouăzeci, când răsturnarea și amestecul valorilor au dus la încălcarea normelor celor mai elementare de organizare, cooperare, conviețuire și supraviețuire.

3. ÎNTEMEIERI VALORIZATOARE ALE SUBIECTULUI

Viața reprezintă temeiul ontic al subiectului ca ființă morală. Constituția psihosomatică a ființei umane parcurge un ciclu existențial ireversibil, încât temporalitatea constituie una dintre dimensiunile constitutive ale ființei umane. Ființa umană ca entitate naturală deține secretul lui Anteu, contactul cu natura-mumă, sursa din care toți ne hrănim fără să o consumăm vreodată în totalitate. Dar când mersul devine șovăitor și susținerea încetează, are loc sfârșitul unui excurs pe Terra. Viața cu urcușurile și coborâșurile ei, cu mecanismele ei sinuoase, cu ascunzișurile și profunzimile ei nebănuite e o valoare căreia i se opune moartea ca nonvaloare. Ea este nu numai o anihilare a vieții fizice, ci și a celei personale și spirituale.

Optimismul și pesimismul reprezintă o expresie plenitudinară a valorilor vitale, pesimismul exprimă definirea, decăderea și degradarea puterii vitale și cotropirea treptată a suferinței. Vitalitatea organismului, oscilațiile tensiunilor sufletești, într-un cuvânt trăirile profunde ale ethosului exprimă tainele sufletești cele mai relevante. Dorințele și preferințele rezonază cu enigmaticele și misterele adânci ale sufletului uman.

Exprimarea valorii vitale a vieții, a ethosului, depinde de normalitatea organismului în care se cuibărește sufletul pe întregul parcurs al vieții. Combaterea naturalismului etic de la Socrate până la G.E. Moore denotă o dimensiune superioară în constituirea și afirmarea ființei umane, a cărei expresie elevată o constituie ființa morală. Admiterea ca strat genuin al valorilor a *a priori*-ului emoțional profesat de Scheler, în locul celui rațional propus de Kant, ne dezvăluie aderența afectivă a valorilor la constituția psihosomatică a ființei umane.

Nu putem nega cumulul de porniri contradictorii din partea dorințelor și preferințelor ce influențează manifestările potențiale ale binelui și răului. Volițiile ce definesc aceste manifestări pot fi chibzuite sau nechibzuite. Canalizarea forței energiei creatoare depinde de prezența și acțiunea fiecărei conștiințe personale în parte. Ascetismul s-a afirmat îndeosebi prin intermediul moralei creștine. Natura psihosomatică a ființei umane se confruntă cu o valoare superioară, și anume aceea a conștiinței. Fondul primar al ființei umane este inconștientul, dominat de instincte, dintre care cele mai puternice sunt instinctul de conservare, sexual și cel de reproducere. Deasupra acestui strat primar întunecat și obscur se ridică și se așază „*lumina*” conștiinței; vederea și cunoașterea vieții.

Între inconștient ca sine și conștiință ca actualizare a fenomenului conștiință se interpune preconștientul ce se exprimă prin cele trei ipostaze ale eului: de moment, imaginar și socializat. Cooperarea și conlucrarea dintre trăirile de moment, trăiri parțial conștientizabile, trăirile imaginare circumscriu ceea ce dorim, ceea ce ne reprezentăm că am putea fi și convențiile sociale practicate în regimul vieții cotidiene implică complexificarea ființei umane.

Conștiința ca valoare îmbogățește cursul adânc al vieții subiectului. În funcție de reacțiile active ale acestui curs, se constituie experiența personală a fiecăruia. Împreună cu această adâncime are loc instituirea experienței, care nu este condiționată doar din afară sau exterior, întrucât există o lume a emoțiilor, coîmplinită cu preferințele evaluatoare și atitudinea minții sau forma minții. Ceea ce vine în lumina sa este proprietatea spirituală a omului. Ceea ce rămâne latent în adâncimile eului sunt diferite etape din gestația ipostazelor eului. Există și alte forme ale experienței legate sau pricinuite de intuiție și introspecție, registrul de funcționare al acestora cuprinde potențialități care rămân neprecizate și deschise. Priza conștiinței asupra lumii înconjurătoare și interne se manifestă prin comprehensiuni, aprehensiuni și persuasiuni, conținuturi ce sunt în întregime transmutabile în limbajul conceptelor. Valoarea conștiinței se constituie și crește odată cu adâncimea pătrunderii și extensiunea participării ei. Ea este o întemeiere a ființei spirituale, aflându-se la baza construcției subiectului în calitate de ființă morală.

Regatul valorilor, regatul secund, dar nu secundar, la fel ca și etica față de morală, se poate închide și deschide în același timp prin prezența și acțiunea conștiinței. Omul nu poate crea mai multă conștiință decât poate viața prin ea-însăși. Conștiința animată din interior și exterior este asemenea unui izvor secund, este susurul autentic al ființei noastre.

Valorile întemeierii subiectului sunt, după N. Hartmann, viața, conștiința, voința, suferința, prevederea, libertatea și eficacitatea acțiunii etc. Ne-am ocupat până acum de valoarea suferinței. În mod expres, suferința nu a constituit o temă propriu-zisă în Antichitate. În doctrina etică hedonistă, suferința era un termen care se opunea plăcerii. Suferința nu a fost tratată nici în doctrina eudemonist-raționalistă a lui Aristotel. După epicureism, suferința este provocată de durere și este un rău.

Din perspectiva moralei creștine, suferința nu este o durere oarecare, nu are numai valențe negative, adică nu este tratată ca durere și slăbiciune, ci ea este un proces care poate elibera, care poate purifica, un fel de catarsis al ființei umane. Ea poate juca chiar un rol înălțător în actul creației. Este suficient să ne gândim la câteva mărturii sau dovezi ale operei dostoevskiene. Unul care are tăria să sufere, să suporte poverile vieții și să se confrunte cu ele, să lupte contra umilințelor și înjosirilor, să ia atitudine față de pasivitate și indiferență sau chiar inerție, dă dovadă de rezistență și încredere morală în sine și în ceilalți.

Oricum ar fi tratată suferința, trecerea prin chinurile ei te face să devii asemenea unui oțel călit, a cărui flexibilizare se produce între anumite limite. Calitatea morală este precum izvorul de oțel care se întoarce la tăria sa originală, la acea coardă care poate trimite săgeata la țintă. Suferind, începi să deții capacitatea de a vedea, de a modela și de a crea valori. „Poate nu este prea mult să spui că suferința este un profesor special al conștiinței valorilor.”⁶

Îndurarea suferinței și tăria de luptă contra cauzelor care o provoacă sunt sâmburele cel mai adânc al creștinismului și finalmente a oricărei ideologii care se afirmă în orizontul așteptărilor umane autentice. Lupta contra obstacolelor, limitelor constrângerilor exterioare și interioare, lupta și rezistența contra suferinței sunt o altă problemă specific morală și juridico-politică, și anume problema libertății. Valorile rămân fără putere în afara condiționării vieții, idealurilor și normelor morale. Libertatea umană nu poate fi abordată și deslușită în linii mari dacă nu punem problema libertății de voință și conștiință. Deslușim cu greu un traiect al ei în realitate. Libertatea, considera Hartmann, este răsăritul inițiativei deasupra a ceea ce se întâmplă nevăzut în lume. Ea este o valoare întrucât ridică omul din conexiunile naturii și societății în regatul secund al valorilor, dar nu secundar. Libertatea umană e un proces activ care ne eliberează din prinsoarea condițiilor necesare și ne transpune sub protecția tutelară a valorilor umane de căpătâi.

Poziția lui Hartmann nu se diferențiază radical de poziția stoicismului. Reprezentanții acestei orientări etice admiteau o libertate interioară, dar cedau în fața cursului lumii înconjurătoare. *Sustine ed abtine* (suportă și abține-te). Absența libertății de acțiune rezidă în totala determinare din afară, în acceptarea sclaviei cursului universal al evenimentelor. Situațiile conflictuale dintre valori, nonvalori și antivalori nu pot fi stopate, indiferent la ce nivel se manifestă: inferior, relativ-intermediar sau superior, culminant.

Există o primejdie în a fi liber. Mai ales atunci când cedezi în fața condițiilor conjuncturale. A descoperi și menține valoarea libertății necesită cunoașterea-de-sine, cunoașterea de ceilalți, cunoașterea realităților, cunoașterea și discernerea alternativelor pentru îndeplinirea acțiunilor rezonabile. Asumarea libertății este limitativă pentru fiecare persoană umană în parte. Dorința arzătoare a eliberării de constrângeri exterioare și interioare sau vinovăție e un sentiment înnăscut al ființei umane.

⁶ *Ibidem*, p. 141.

„Etica știe că nu există eliberare de vinovăție.”⁷ Pe religie cade povara metafizică și consecințele acesteia. Ethosul circumscrie trezirea și deșteptarea de sine, asumarea atributelor ființei umane în și față de restul existenței. Omul nu trăiește în prezent singur. El aparține viitorului. Ceea ce vine înspre noi e semnificația termenului de viitor (*Zukunftig*), ceea ce poate fi influențat sau poate fi ghidat. „Aici este cheia întregii capacități de acțiune.”⁸

Existența în care trăim e determinată cauzal și probabilistic. Dar culegerea informațiilor și prelucrarea acestora la nivel noțional, conceptual și supracategorial permite survenirea acțiunilor asumate liber și responsabil. Această survenire a inițiativelor umane e supravegheată de regatul secund, dar nu secundar, cel al valorilor. Regatul secund – sau împărăția valorilor – permite întoarcerea și replierea acestora, dincolo de răsturnarea lor sau de substituirea unui sistem de valori cu altul. Întreaga viață practică a omului este un joc cu daruri primejdioase, un joc determinat și determinant. În el însuși omul nu are libertate, dar cât timp respiră el nu se poate retrage din joc. Numai cunoscând și utilizând aceste daruri, ființa umană poate dobândi puterea interioară, stăpânirea-de-sine și libertatea de acțiune.

⁷ *Ibidem*, p. 147.

⁸ *Ibidem*, p. 148.